

Археологията в Закона за културното наследство (ЗКН)

Диана Гергова^a

^a Експерт на ICOMOS за България; Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, ул. Съборна 2, София 1000; dianagergova@gmail.com

Archaeology in the Law for Protection of Cultural Heritage

Diana Gergova^a

^a ICOMOS – Bulgaria expert, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str., 1000 Sofia, Bulgaria; dianagergova@gmail.com

Зад видимото унищожаване на археологическото ни наследство от излетите над него бетони на новото строителство, претендиращо за реконструкции и фактор в развитието на културен туризъм, прозира истината за използването на старините ни за източване на милиони национални и европейски средства.¹

Овлабяването на този антицивилизационен процес не може да стане без внимателното анализиране на реалността в нейните законодателни норми, засягащи безспорно преобладаващата част от културното наследство на България, а именно археологическото.

Ако до скоро, поради своята специфика, археологическото наследство на уж третата по богатство на археологически обекти страна, бе най-застрашено от природни и антропогенни фактори, сега неговият разгром е осигурен от самото действащо законодателство. Зад сиво-черната цветова гама на печатния израз на този закон прозира, за съжаление, сивотата на бетоните и на сивата ни икономика.

Има методика за проверка на ефективността на един закон чрез поглед отдолу нагоре. Погледът на един практикуващ археолог, какъвто предлагам, позволява да бъдат проследени тенденциите в нашата уж ненаписана стратегия по опазване на наследството, ясно проследими при сравнителен анализ на действащите до 2009 г. и след това нормативни документи. Археологът е най-долу в скалата на включващите се впоследствие и надграждащи процеса на опазване на археологическото наследство професии, но е и стои в неговото начало.

Може да се предположи, че един специализиран закон ясно регламентира обектите и субектите, с оглед възможно най-ефективното функциониране на компетентните лица и институции, организирани в стройна система на опазване на културното наследство.

¹ С малки изменения докладът е четен на конференцията „Автентичност в риск“ на 29.05.2015 г. в София.

Нека да видим как функционират основните институции и професионалисти в областта на опазването на наследството и на първа място – на археологическото.

Как е гарантирано професионалното начало в ЗКН? Не смея да употребя определението "експертно", т.е. на хора с опит, защото се оказва, както показва практиката, че един експерт без степени, звания и достатъчно опит, ако работи в министерство, е поставян по-високо и взима решения, засягащи работата на научните работници - от главен асистент до професор, които дори и в непрестанно девалвираща система на компетентност, все пак също са с опит.

Както е известно археологията е наука, което нито един международен и национален документ не отрича. Като наука, се предполага, че тя играе водеща роля в развитието на отделни сфери от живота на едно общество и държава, особено в сферата на опазване на националната идентичност. Археологът е първият професионалист, свързан с издирването, изследването и опазването на археологическото наследство. Той директно работи с археологическите обекти (публична държавна собственост) – по тяхната регистрация, изследване, както и предприема първите мерки за теренна консервация.

Науката археология, разкопките като изследователска дейност и разрешителните режими

Третира ли ЗКН археологията като наука, как са регулирани изследователските права и отговорностите на археолога? Наистина водещи ли са в България научното знание и опит?

До 2009 година, на базата на своите професионализъм и научни интереси, както и на разработени перспективни планове и програми, българският археолог можеше да получи разрешението си за разкопки, след като е одобрен научният му отчет: за спешни спасителни разкопки в рамките на един ден, а за системни научни изследвания – в течение на дни. Разрешението за теренната изследователска дейност се подписваше от директора на НАИМ-БАН (институция координираща изследванията в страната) в качеството му на председател на Съвета за теренни проучвания и от научния секретар, познаващ всички проучени в страната през сезона обекти и редактирал с екип издаването на техните отчети. Исканията за разкопки се обсъждаха в съответната секция на НАИМ и докладваха на Теренния съвет от ръководителите на тези секции, познаващи също най-добре проблематиката от съответните периоди. Приетият пред цялата археологическа колегия годишен отчет бе достатъчен, за да бъде издадено разрешение за продължаване на научното изследване. Научно-административните спорове се коментираха и решаваха в научна среда – в Научния съвет на НАИМ.

Новият ЗКН от 2009 година раздели издаването на разрешителните в две степени:

- за спасителните проучвания те се подписват еднолично от директора на НАИМ (и председател на Съвета за теренни проучвания);

- за редовните планирани разкопки – от министъра на културата, след становище на Съвета за теренни проучвания, чийто състав е увеличен с още няколко експерти от Министерството на културата (МК) без научни степени и длъжности, които с мал-

ки изключения вероятно не са и стъпвали на археологически обект. Натоварването на министъра със задължението да подписва ежегодно лично или чрез упълномощено лице стотици разрешителни едва ли е гаранция за по-добра система на проучване и опазване на археологическото наследство при липсата на адекватно финансиране, което би следвало да е осигурено от същото това министерство. Със сигурност е губене на ценното му време, което би трябвало да бъде отделено за решаване на по-важни, или спорни въпроси на културната политика. Изискването за ежегодно представяне на документи включва не само приет научен отчет, но и препоръка от хабилитирано лице, ако археологът не е хабилитирано лице, макар че отчетът му с протокол е представен пред цялата археологическа колегия и приет с гласуване от съответната секция в НАИМ. Изисква се доказателство за финансиране, документ за гарантирана охрана, въпреки че по закон това е задължение на местните администрации, както и съгласие на собственика или кмета... и ако един от тези документи липсва – разрешението не се подписва. Странно е и изискването да се подписва при всяко искане и декларация от археолога че не участва в концесия на археологически обект. Не е ли по-правилно, ако случайно някои участва в такава – тогава да попълва декларация. Алтернативни решения няма. Всъщност съдбата на едно научно археологическо изследване, каквито са разкопките, се решава най-малко в академичните и професионалните кръгове. Тя се предрешава най-вече на ниво местна администрация, или чрез така нареченото „експертно“ становище на Съвета за теренни проучвания, чиито членове, със сигурност, и като брой (по един специалист от отделните професионални области – ръководителите на съответните секции в НАИМ), и като компетентност са по-малко от приелите отчетите професионални археолози. Обжалването на възникнали научно-организационни проблеми, например отказ за довършване проучването на даден обект, се предвижда да става по съдебен ред, вместо в научен съвет и среда. Ученият археолог няма и никаква гаранция, че негово изследователско право е защитено.

Така археологическото наследство – публична държавна собственост и разкопките – дългогодишно научно изследване (често провеждани съгласно международни договори за сътрудничество или доброволчество) могат да бъдат спрени всеки един момент с политически или с корупционни мотиви и от фактори извън професионалните среди. Публичната държавна собственост няма гарантирана защита, защото е поставена в неравностойно положение спрямо частната, в зависимост от частните или местни интереси. Гаранция, че един изследовател ще завърши своята работа също няма.

Национална политика по отношение на изследването и опазването на наследството в действителност не може да бъде провеждана, тъй като в духа на криворазбраната децентрализация, ЗКН е предоставил твърде много права и задължения на местната администрация, често сменяща се от намиращи се в опозиция една спрямо друга политически структури. Опазването на хилядолетното наследство, което изисква постоянни и дългосрочни дейности по неговото изследване, съхраняване и социализиране, също не може да бъде осъществявано ефективно и професионално при тези условия. Така криворазбраната децентрализация ни връща към „феодализма“ като реално блокира провеждането на каквато и да е инициатива на национално ниво. Разрешенията за разкопки могат да бъдат бавени с месеци, или изобщо да не бъдат получени.

Парадоксалното изискване за провеждане на разкопки след съгласието на собственика, става абсурдно, когато един археологически обект – публична държавна

собственост е разположен в друга държавна собственост – например горски фонд. Мудната съгласувателна процедура и абсурдни изисквания по Закона за горите гарантират, че разрешение за разкопки изобщо не може да бъде издадено в рамките на една година.

Изискването да се представят задължителни документи за финансиране, както и отпусканите милиони за инфраструктурни проекти, превръща процедурата по издаване на разрешителните в удобен инструмент за манипулиране, за елиминиране на неудобните изследователи, несъгласни с корупционните схеми или с практиката на реконструкциите. Спорните въпроси се предвижда да се решават в съда – т.е. вместо за месец и в научна среда, това ще става за години. Висококвалифицирани изследователи не могат да довършат изследванията си.

Така още в началото на изследването на един археологически обект, неговият екип чрез своя ръководител, става заложник в схеми, противоречащи на интересите на опазване на археологическото наследство. Поставен пред свършен факт, породен от чисто корупционни подбуди, ученият- археолог е просто играчка в ръцете на администратори и чиновници.

Далеч сме от Препоръката на ЮНЕСКО за статута на учения, който се очаква да бъде подкрепен и уважаван на всички нива. Според българското законодателство археологът-изследовател има гарантирани права на изследователска работа и първа публикация върху открит от него обект в течение на 10 години.

Проблемите на консервационно-реставрационните дейности на археологическите обекти и тяхната социализация

Аварийната консервация е в ръцете на археолога и е негово задължение. Негово право е и участието и подписването на проектите за консервационно-реставрационни работи (КРР) на проучвания от него обект.

Но как се избират проектантите? Те се налагат на местните администрации чрез неофициални препоръки, без или с предварително решени конкурси. Много рядко творческата връзка между археолога и проектанта се осъществява навреме, а не необратимо късно. Често тази връзка е прекъсната, а ако археологът не е удобен с позицията си, той обикновено се подменя с друг по-удобен, макар и неработил върху проектирания обект археолог. Борбата срещу мощната администрация е безсмислена.

Участието на археолога в изготвянето на проектите за консервация, реставрация и социализация на проучвания от него обект, както и наличието на неговия подпис, предвидено в ЗКН е една положителна стъпка, но съвсем не е гаранция за качеството на проектите, почти без изключение изготвяни за милиони. Би следвало да има обсъждане първо на професионално ниво от комисия или съвет от специалисти археолози, реставратори, архитекти и др., а след това и публично обсъждане. Такива обсъждания не са предвидени в ЗКН.

А какви са изискванията към проектанта в ЗКН?

В сравнение с множеството разписани членове в ЗКН, засягащи археологията и процедурата на разрешителните режими за ежегодни археологически разкопки, с бюджети за обект между 5 000 и 20-30 000 лв., изискванията към проектантите, изготвящи проекти за няколко милиона лева са формулирани само в два члена в същия този закон. От тях произлиза, че е достатъчно да сте дипломиран и вписан в регистър-

ра по чл. 165, за да изготвят проекти за консервация, реставрация и социализация на един археологически обект. Изискванията към проектите за КРР на недвижимите паметници са прехвърлени към Закона за устройство на територията (ЗУТ), докато за реставрацията на движимите следва да има отделно изготвена наредба към Закона за културното наследство. Истинската научна консервационно-реставрационна дейност е включена в строителните дейности и така една основна за опазването на наследството професия е изхвърлена от ЗКН. Професионални обсъждания на проектите за милиони, които ще останат видими в столетията след нас, не се предвиждат. Те са замесени от съгласуване от министъра на културата след писмено становище на НИНКН (Националният институт за недвижимо културно наследство), трансформиран в дирекция, подчинена на същия министър, което му позволява, съобразявайки се политическата или друга конюнктура, да подписва както намери за целесъобразно.

Ако сравним контрола по изпълнението на финансирането от държавата археологически разкопки, за които ежегодно се назначават комисии от Министъра на културата, с контрола по изпълнението на изготвените проекти за консервационно-реставрационни работи – парадоксалният контраст е отново на лице. И най-прекрасният и качествен проект може да бъде унищожен от безпрепятствено некачествената работа на строителните фирми, уредили си по съмнителен начин право да изпълняват КРР. Никакви сигнали на самите проектантите, на специалистите и гражданското общество нямат значение.

Администрацията и опазването на културното наследство.

Задължения и права

Съгласно ЗКН министърът, кметът и местните администрации, а не научните и музейните институции и специалисти, играят основна роля в системата на опазване на културното и в частност на археологическото наследство. На администрациите е поверено издаването на серия от документи, свързани с конкретни професионални задачи, охраната на археологическите обекти, финансиране на дейности по опазването. Възможно ли е всяка община да има необходимите специалисти в такава високо професионална сфера?

Унищожаването на съществуващите регионални дирекции за културно наследство, които имаха финансиране и правомощия по опазването на наследството, както и като музейни институции за цели райони или области, доведе и до оголването от компетентна защита най-вече на археологическите паметници на значителни терени от страната. Появи се огромната разлика между ниските компетенциите на малки общини, на които парадоксално е предоставено стопанисване и отговорност за паметници от световно и национално значение, липсата на държавно финансиране за общините, натоварени със задължения по опазването на културните (археологическите) паметници.

Състоянието на археологическото ни наследство, огромната разруха на всички археологически обекти вследствие на иманярска намеса, колебаещото се финансиране в зависимост от политическата конюнктура, показват, че превантивни мерки за опазване на археологическото наследство изобщо не са разработени. Никой не търси отговорност на администрациите за разрушените паметници или за липсата на финансиране за основни дейности по опазването.

Никой не контролира общините, прибиращи приходите от посещенията – за някои обекти стотици хиляди и дори милиони годишно, както и никой не проверява каква част от тях реално е реинвестирана за опазването и поддръжката на „златната кокошка“.

Затова пък администрациите са основният играч в битката за европейско финансиране. Условието предвиждат именно те, а не професионалните институции, да кандидатстват с проекти за КРР на археологическите обекти. Често сменящата се администрация не може да осъществява перспективна политика в опазването. Идеологическата зависимост в периода преди 1989 година, сега е заменена с единствената ценност на нашето време – еднакво стойностна за всички администрации – тази на парите.

ЗКН и регламентите на оперативните програми позволяват именно администрациите да кандидатстват за финансиране на големите проекти за консервация и социализация на археологическите обекти. Така те реално се превръщат в посредници между професионалните изпълнители на дейностите по опазването и финансиращите структури. А всеки посредник взема процент. И не иска да му се пречи с каквито и да е обсъждания. Именно това посредничество ни струва твърде скъпо. Налице са вече над 30 издигнати крепости и кули до зъбер – завещана на бъдещите поколения прозота. Освен високата цена на бетоните, висока са и процентите върху източваните от държавни и европейски фондове суми. Най-висока е обаче цената, плащана от всички нас – загубата на автентичност на уникалното ни археологическо наследство.

Оплакваме се, че няма стратегия за развитието на българската култура и в частност за опазване на наследството.

Има я, тя не е написана, но е вградена и прозира от действащия ЗКН. Нейната цел е максималното ограничаване на правомощията на и така съзнателно разбитата национална система от научни, музейни и културни институции, както и на самите изследователи; контрол над специалистите, свобода за криминалните разрушители на наследството, заместване на професионалните кръгове с некомпетентната и готова да усвоява средства на всяка цена администрация.

Истински националната политика на опазване означава доверие и подкрепа за професионализма и професионалните институции, предприемането на действия за тяхното укрепване, за разширяване на правомощията им и за творческа свобода на специалистите, в рамките на една ефективно действаща, без посредничества система.

Защото именно тези институции и професионалисти представляват държавата в нейната политика по опазване на завещаните ни ценности. Само спешни промени в Закона за културното наследство могат да предотвратят законното унищожаване на археологическото ни богатство.